

УДК 94(477) «19/20»

ЕТНОГЕНЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ (50-ТІ РОКИ ХХ СТ. – 1991 Р.)

Ольга ШАКУРОВА

кандидат історичних наук,
науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. У статті аналізуються етногенетичні концепції українських радянських дослідників. Прослідковано, що згідно з офіційною версією радянської історичної науки український народ виник не раніше ніж у XIV – XV ст., а до цього часу існувала давньоруська народність – спільний предок російського, українського та білоруського народів.

Ключові слова: Україна, українці, етногенез, радянські дослідники, давньоруська народність.

ЭТНОГЕНЕТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ УКРАИНСКИХ СОВЕТСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ (50-Е ГОДЫ ХХ В. – 1991 Г.)

Ольга ШАКУРОВА

кандидат исторических наук,
научный сотрудник отдела украинской этнологии НИИУ

Аннотация. В статье анализируются этногенетические концепции украинских советских исследователей. Прослежено, что согласно официальной версии советской исторической науки украинский народ возник не ранее чем в XIV – XV вв., а до этого времени существовала древнерусская народность – общий предок русского, украинского и белорусского народов.

Ключевые слова: Украина, украинцы, этногенез, советские исследователи, древнерусская народность.

ETHNOGENETIC CONCEPTS OF UKRAINIAN SOVIET RESEARCHERS (1950s–1991)

Olha SHAKUROVA

Candidate of Historical Sciences,
research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. This article analyzes ethnogenetic concepts of Ukrainian Soviet researchers. It is observed that according to the official version of Soviet historical sciences, Ukrainian people originated not earlier than in the 14th–15th centuries. Until that time, there existed an ancient nation – a common ancestor of Russian, Ukrainian and Belarusian peoples.

Key words: Ukraine, Ukrainians, ethnogeny, Soviet researchers, Old Russian nation.

© Шакурова О.

Дослідження різних версій українського етногенезу є актуальною науковою проблематикою. Аналіз етногенетичних концепцій радянських дослідників дасть змогу побачити формування світоглядних концептуальних установок вчених радянської епохи та прослідкувати розвиток поглядів окремої частини сучасних українських, білоруських та російських науковців на проблему походження цих народів загалом й українців зокрема.

Сучасна політична ситуація в Україні та світі як ніколи вимагає ґрунтовного наукового аналізу радянських наукових концептів, аби мати змогу протиставити їм науково обґрунтовану та підтвержену фактичним матеріалом версію етногенезу українців.

Метою дослідження є аналіз етногенетичних концепцій українських радянських дослідників. Для досягнення поставленої мети є доцільним вирішення таких дослідницьких завдань: охарактеризувати стан наукової розробки теми; проаналізувати етногенетичний доробок радянських вчених першої половини 50-х років ХХ ст.; окреслити погляди українських вчених другої половини 50-х – кінця 60-х років ХХ ст. щодо походження українського народу; охарактеризувати праці українських радянських вчених початку 70-х – кінця 80-х років ХХ ст.; окреслити етногенетичні погляди вітчизняних дослідників на зламі 80–90-х років ХХ ст. та підбити підсумки дослідження.

Аналізуючи дослідження, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми, можна стверджувати, що вона перебуває у центрі уваги вітчизняних науковців. Особливо треба відзначити напрацювання В. Барана [1], Л. Залізняка [4, 5, 6,

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17], Я. Ісачевича [18, 19], В. Смоля [23], П. Толочка [24], Н. Юсової [27] та ін.

Здійснюючи аналіз досліджень, присвячених історіографії давньоруської народності, виділимо два історіографічних періоди вивчення цього питання: радянський та період української незалежності.

У першому історіографічному періоді – радянському – українська наука перебувала під пресом комуністичної ідеології та обслуговувала інтереси радянської влади. У 80-ті роки ХХ ст. історіографію давньоруської народності розглядають у своїх працях П. Толочко [25] та В. Смолий [23]. Зокрема, у книзі «Древняя Русь. Очерки социально-политической истории» (1987) у розділі «Етнічний розвиток Давньої Русі в IX – XIII ст.» П. Толочко подає історіографічний аналіз поглядів радянських істориків на проблему утворення, розвитку та розпаду давньоруської народності. На думку автора, проблема етнічного розвитку Давньої Русі на ранньофеодальному етапі її розвитку (до XII ст.) в радянській історичній науці практично не викликає суперечностей. Вчений стверджує, що більшість дослідників погоджуються з тим, що вже в IX – XI ст. на базі великої кількості східнослов'янських племен сформувалась єдина давньоруська народність. Що ж стосується етнічного розвитку давньоруського народу періоду феодальної роздробленості, то тут, вважає П. Толочко, однастайності не помічається [24, с. 182]. П. Толочко зауважує, що усі радянські дослідники пов'язували початок розпаду давньоруської народності з процесом феодальної роздробленості. Втім, на його думку, висновки цих дослідників не мають переконливих аргументів, бо

вчені не показують внутрішню динаміку цього процесу, не наводять достатньої кількості лінгвістичних матеріалів, а частіше за все просто наголошують, що за часів феодальної роздробленості економічні, культурні та політичні зв'язки між окремими землями були мінімальними. Саме у цьому контексті П. Толочко наводить погляди В. Довженка на розвиток та причини розпаду давньоруської народності, в цілому підтримуючи їх.

П. Толочко зводить погляди радянських вчених на час та причини розпаду давньоруської народності до трьох основних версій: 1) давньоруська народність не являла собою сталої етнічної спільності й її розклад визначився державним розпадом Русі епохи феодальної роздробленості; 2) давньоруська народність була стійкою етнічною спільністю і значно пережила Київську Русь; 3) давньоруська народність у XII – XIII ст. переживала час подальшої консолідації та була одним із основних елементів єдності руських земель [24, с. 185].

У 1990 р. вийшла колективна монографія «Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії» [27], де у розділі I «Історіографія проблеми формування української народності» В. Смолій подає історіографію проблеми давньоруської народності та періодизацію історії української народності. На думку вченого, у характеристиці давньоруської народності як етнічної спільноти довгий час не існувало «єдиних наукових дефініцій і вивіреного понятійного апарату», оскільки радянські науковці у перші роки після революції користувалися тими науковими надбаннями, які виробила ще імперська історіографія, що спричинило термінологічну плутанину [23, с. 12].

Важливим етапом у вивченні етногенезу українського народу В. Смолій вважає 1954 р., коли відбулося святкування 300-річного ювілею возз'єднання України з Росією. Адже цій події приурочувалися праці М. Тихомирова, В. Довженка та О. Козаченка, де «в широкому плані розглядається проблема походження цих трьох народів – характеризуються етнічні компоненти давньоруської народності, вказується на умови, які детермінували її розчленування ...» [23, с. 13].

З приводу періодизації формування української народності В. Смолій визнає, що пріоритет у розробці проблем етнічної історії періоду феодалізму належав К. Гуслистому. Саме він, на думку В. Смолія, порушив питання періодизації формування давньоруської народності [23, с. 16]. Крім того, стверджує В. Смолій, К. Гуслистий виступав проти спроб перебільшення економічної спільності давньоруської народності і наголошував, що давньоруська народність не стала стійкою етнічною спільнотою [23, с. 15]. Також В. Смолій відзначив внесок у дослідження проблеми давньоруської народності М. Котляра, який наголошував на визначальній ролі держави у виникненні та консолідації давньоруської народності та вважав, що народні маси зіграли важливу роль у збереженні цілісності давньої Русі [23, с. 14]. У підсумку В. Смолій підкреслює, що більшість радянських вчених були переконані у тому, що, незважаючи на процеси феодальної роздробленості, «давньоруська народність протягом XII – XIII ст. продовжувала зберігати відносну єдність» [23, с. 14].

Для другого періоду вивчення питання походження давньоруської народності (період української незалежності –

з 1991 р. по сьогодні) характерне скасування ідеологічного та політичного контролю за діяльністю істориків, засвоєння українськими науковцями досвіду зарубіжної історіографії, методологічна переорієнтація пострадянських вчених зі старих марксистських схем до новітніх світових підходів, наукове осмислення етногенезу українського народу, повернення пострадянських дослідників до національно-державницької історіософії, вироблення українського бачення світового історичного процесу. Особливістю цього періоду є відродження національних традицій української історіографії.

У цей період проблемою історіографії походження українського народу займався український історик Я. Ісаєвич. У працях «Походження українців: історіографічні схеми та політика» (1995) [19] та «Україна давня і нова. Народ, релігія, культура» (1996) [18] він розглядав наукові та ідеологічні джерела концепції давньоруської народності й частково досліджував політико-ідеологічні передумови виникнення концепції. Аналізуючи розвиток поглядів на етногенез українців у радянські часи, Я. Ісаєвич зауважував, що «найбільш бажані для комуністичних правителів перспективи проголошувалися не прямо, а під виглядом історичних інтерпретацій», зокрема і в питанні етногенезу та формування націй [18, с. 26]. Саме у такому контексті «резюме» української історії було подано в «Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією». Втім у них, на думку Я. Ісаєвича, було зроблено певну поступку в інтерпретації етногенезу українців порівняно з працями дореволюційних російських істориків. Київська держава, згідно з «Тезами»,

визнавалася не виключно власністю росіян, а «спільною колискою трьох братніх східнослов'янських народів» – росіян, українців, білорусів, тож їхнім спільним предком визнається так звана «давньоруська народність», тобто «всі три східнослов'янські народи мали на старокиївську спадщину однакові права» [18, с. 27].

Таким чином, підсумовує вчений, у сучасних етногенетичних дослідженнях колишнім політизованим схемам треба протиставляти всебічні, ґрунтовні та конкретні дослідження проблеми українського етногенезу.

Історіографію концепції давньоруської народності досліджує у своїх працях український вчений Л. Залізняк [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17]. Зокрема, у статті «Походження українців очима науковців, політиків та фантастів» (2007) [8] він стверджує, що концепцію давньоруської народності сформулював В. Мавродін у повоєнні роки. Її суть полягала у тому, що нібито держава Русь була заснована не українцями на середньовічному етапі розвитку чи росіянами, а окремим східнослов'янським етносом – давньоруською народністю. Саме у пізньому середньовіччі з давньоруської народності постали власне росіяни, білоруси та українці. Цікаво, що «ЦК КПРС вивела її за межі наукової дискусії в політичну площину. Вона стала офіційною радянською схемою історії східних слов'ян і радянські медієвісти були вимушені відштовхуватися від неї» [8, с. 227].

Вчений підкреслює, що в наш час приборчниками концепції давньоруської народності є більшість російських медієвістів. А загалом у сучасній українській науці думки вчених з приводу

давньоруської народності розділилися. Окремі представники старої генерації українських вчених (наприклад, П. Толочко) продовжують підтримувати концепцію давньоруської народності. Молодша генерація дослідників (О. Моця, Ю. Павленко, О. Толочко) розуміє під давньоруською народністю не етнос, а культурно-політичну спільність, яка утворилася в державі Русь. Власне, на думку Л. Залізняка, така позиція є запереченням самої давньоруської народності, адже вона виникла саме як етнологічна конструкція (про що свідчить слово «народність»), тому він відкидає саму можливість її існування у формулюванні сталінських етнологів 40–50-х років ХХ ст.

Проблеми походження українського народу, а саме її історіографічного аспекту, торкається у своїх дослідженнях і відомий український вчений В. Баран. У монографії «Давні слов'яни» (1998) [1] в окремому підрозділі «Утворення Києво-Руської держави та етнокультурні процеси» дослідник, вивчаючи етнічні процеси у слов'янському світі у VIII – Х ст., порушує також проблему давньоруської народності. Розглядаючи процеси, які відбувалися зі східнослов'янським населенням у VIII – IX ст., вчений ставить питання: «... чи справді державотворчі процеси і зв'язані з ними всі інші чинники створили ґрунт для злиття усіх цих різноплеменних груп у єдину давньоруську народність?» [1, с. 146]. В. Баран констатує: «Настав час спокійно розібратися, які доцентрові і відцентрові сили діяли в Києво-Руському суспільстві, які з них і на яких хронологічних етапах переважили і до яких наслідків вони привели» [1, с. 147]. Вирішуючи питання про існування давньоруської народності,

науковець аналізує погляди вчених ХІХ ст., радянських вчених та сучасних українських і російських дослідників. В. Баран наголошує, що російські, білоруські та українські історики радянського періоду – К. Гуслистий, В. Довженок, Б. Греков, М. Тихомиров, Б. Рибаків та інші – розглядали проблему походження слов'янських народів «в плані політичної та етнічної єдності східнослов'янських племен, особливо в умовах Києво-Руської держави» [1, с. 151].

Проаналізувавши погляди українських вчених ХІХ ст., радянських та сучасних українських і російських дослідників, В. Баран аргументовано спростовує тезу про існування давньоруської народності і стверджує, що український етнос утворився ще до появи Києво-Руської держави й не був складовою частиною ні давньоруської, ні великоруської етнічних спільнот.

Розвиток та становлення давньоруської народності дослідила Н. Юсова у монографії «Давньоруська народність: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.)» (2006) [27], у якій подала широку часопросторову ретроспективу генезису, розвитку та становлення концепції, виокремила ідейні основи, теоретичне підґрунтя та назвала політико-ідеологічні чинники, що зумовили її створення і затвердження в радянській історичній науці.

Розглядаючи політико-ідеологічні передумови виникнення концепції, вчена зазначила, що на початку 30-х років у зв'язку з «утвердженням сталінського варіанту тоталітаризму» [27, с. 121] стало питання історичного обґрунтування створення багатонаціонального СРСР, і це породило потребу шукати

ідеологічні конструкції, які б могли показати споконвічну спільність історичного процесу у східних слов'ян і зміцнити загальнорадянську патріотичну ідеологію. Для цього найбільш придатною виявилася концепція про Київську Русь як спільну східнослов'янську державу, про що й вели мову в 30-х роках ХХ ст. спершу історики УРСР К. Гуслистий та Ф. Ястребов, а потім і російський історик Б. Греков. Саме ця концепція «створювала органічне підґрунтя для виникнення іншої наукової побудови – концепції про спільноруську етнічну спільноту доби Київської Русі – давньоруську народність» [27, с. 122], «спільного предка східнослов'янських народів, які сформувалися внаслідок розпаду даної етноспільноти» [27, с. 179].

Ще одним ідеологічним чинником, що вплинув на прискорення етногенетичних досліджень, на думку Н. Юсової, була потреба протидіяти нацистським расовим доктринам. Вчена також зазначила, що на генезис концепції значно вплинуло приєднання західноукраїнських та західнобілоруських регіонів до СРСР. Цей чинник актуалізував концепцію «возз'єднання українців і білорусів з росіянами», а отже, і концепцію «руського» («давньоруського») народу як їхнього спільного предка. Н. Юсова вважала, що вагому роль у поширенні цих конструкцій відіграв В. Пічета. Окрім нього, наприкінці 1930-х – на початку 1940-х рр. найбільший внесок у формування концепції зробили Б. Греков та М. Державін. У роки німецько-радянської війни (1941–1945) становлення концепції прискорилося. Це було пов'язано з необхідністю мобілізувати усі слов'янські народи для боротьби з фашистами. У цей період, зауважила

Н. Юсова, у дослідженнях фундаторів вчення, а яскраво це простежується в працях М. Петровського, «відчутно присутні елементи [...] ідеології єдності і солідарності слов'янських народів», і «ця ідеологія особливо проявлялася в показі спільної боротьби східних слов'ян проти зовнішніх ворогів» [27, с. 322–323]. І саме М. Петровський, на думку Н. Юсової, в 1942 р. у своїх етногенетичних розробках «вперше концентровано сформулював та охарактеризував основні положення й аргументи стосовно ознак єдності та спільності «єдиного народу» Київської Русі – предка білорусів, росіян, українців» [27, с. 323]. У тому ж 1942 р. з'являються статті історика-медієвіста О. Удальцова, в яких «визначено основні етнічні категорії та їхню історичну еволюцію, аргументовано вживання етнокатегорії «народність» до періодів розвитку людства докапіталістичних формацій» [27, с. 323]. У своїх працях він спирався на методологію, розроблену в статті Й. Сталіна «Марксизм і національне питання» та в глотогонічній теорії М. Марра.

Заключною ланкою у процесі формування концепції давньоруської народності, за твердженням Н. Юсової, стала праця В. Мавродіна «Утворення давньоруської держави», яка вийшла 1945 р. Робота над нею тривала протягом 1942–1944 рр., у ній були втілені напрацювання вченого попередніх років у сфері проблематики походження народності східних слов'ян. Н. Юсова наголосила, що у монографії «давньоруська народність» трактується як проміжна етноспільнота «між давніми східнослов'янськими племенами та пізньосередньовічними народностями» [27, с. 324]. Саме стосовно до цієї

етноспільноти вперше в радянській історіографії було вжито слово «предок» щодо білорусів, росіян та українців.

Отже, згідно з версією Н. Юсової, концепція давньоруської народності оформилася в історичній науці СРСР у першій половині 1940-х років. Вона спиралася на ідейні та концептуально-теоретичні положення минулих поколінь дослідників дорадянського часу й на концептуально-теоретичні розробки у гуманітарних галузях періоду 1920 – 1930-х – початку 1940-х рр.

Розпочинаючи історіографічний аналіз етногенетичних концептів українських радянських дослідників, хочемо наголосити, що згідно з тогочасною офіційною версією радянської історичної науки український народ виник не раніше ніж у XIV – XV ст., а до цього часу існувала давньоруська народність – спільний предок російського, українського та білоруського народів.

Одним із перших на території України почав розробляти концепцію давньоруської народності вчений В. Довженко. У статті «Древньоруська народність і спільність походження російського, українського і білоруського народів» (1954) він подає своє бачення щодо її формування та розвитку [3]. Так, у східних слов'ян процес розкладу первіснообщинного ладу та виникнення класового суспільства відбувався нерівномірно і почався в першій половині I тис. на лісостеповій території насамперед у тих племен, які були відомі візантійським письменникам VI – VII ст. під назвою антів. Дослідник підтримує погляди радянських вчених, які вважали, що на території середнього Дніпра проживала людність під назвою «рус», яка дала свою назву всьому східнослов'янському

населенню. Зокрема, В. Довженко погоджується з думкою Б. Рибаківа, за якою «рус» – одне із племен, що входило до антського союзу і в історичних джерелах VI ст. було відоме під цим же ім'ям [3, с. 34].

Науковець вказує на те, що «союз споріднених племен у східних слов'ян на лісостеповій території в середині першого тисячоліття н.е. засвідчений історичними джерелами», а доказом певної територіальної спільності східних слов'ян лісостепової території в середині першого тисячоліття виступають праці візантійських письменників [3, с. 35].

Таким чином, у середині першої половини першого тисячоліття нової ери спостерігається певна єдність території, мови та звичаїв східнослов'янського населення. Але ця спільність, на думку В. Довженка, ще не виявилася достатньою для створення народності: слабкою була консолідація племен, що формували цю спільність; окремі племена ще зберігали свою відокремленість. Крім того, процес консолідації східнослов'янських племен у цей період відбувався нерівномірно і поширювався не на всю територію, заселену східними слов'янами. Зокрема, північні східнослов'янські племена ще зберігали в цей час родовий устрій і жили відокремлено. Отже, «... перша половина і середина першого тисячоліття н.е. в історії східних слов'ян були періодом, коли одночасно з розкладом первіснообщинних відносин почався процес складання древньоруської народності» [3, с. 36–37].

На думку вченого, у другій половині першого тисячоліття н.е. антське об'єднання розпалося, що могло бути пов'язано з Великим переселенням народів, а зокрема – з аварським нападом.

Однак розпад антського об'єднання не припинив та не сповільнив процесу суспільного розвитку східних слов'ян. Вчений зауважував, що археологічні пам'ятки цього періоду свідчать про подальший розвиток усіх галузей суспільного життя, що відбувався як на південній території Лісостепу, на території колишнього антського об'єднання, так і на північній лісовій території, де проживала частина слов'янських та неслов'янських племен [3, с. 37]. Таким чином, констатував дослідник, у другій половині першого тисячоліття н.е. на всій території розселення східних слов'ян утворилися однакові умови для етнічного розвитку, консолідація племен в окремі територіальні об'єднання відбулася як у південних лісостепових, так і в північних лісових районах [3, с. 38].

Подальший розвиток етнічної консолідації племен лісостепових районів, на думку В. Довженка, виявився у зникненні численних племен антів, що входили до антського союзу племен, та появи на їх місці кількох великих територіальних об'єднань. Вчений підтримує тезу більшості радянських вчених-істориків про те, що давньоруські племена, названі у «Повісті минулих літ», не були племенами, характерними для первіснообщинного ладу, усі явища та факти з життя східнослов'янських племен, які подає літопис, вказують на те, що літописні племена були територіальними організаціями, які об'єднували по кілька племен, які походять від первіснообщинного періоду, а також мали великі розміри, не характерні для племен родового ладу [3, с. 38]. Від себе В. Довженко додає, що, незважаючи на наявність власних особливих етнографічних рис, «в процесі історичного розвитку

ці об'єднання вступали в економічні і культурні зв'язки, внаслідок чого зникла різниця, що існувала між ними, складалась етнічна спільність на всій території, заселеній східнослов'янськими племенами» [3, с. 38–39]. Врешті-решт, саме VI – VIII ст. в історії східного слов'янства стають «періодом оформлення давньоруської народності, яка утворилася в процесі розкладу родового ладу, виникнення класового суспільства і консолідації племен на всій східнослов'янській території» [3, с. 39].

Етнічний процес у період існування Давньоруської держави, на думку В. Довженка, відбувався шляхом подальшої консолідації давньоруської народності та асиміляції нею тюркських елементів на півдні та фінських на півночі. Держава активно «сприяла консолідації давньоруської народності й асиміляції неслов'янських племен» [3, с. 40]. А етнічна єдність давньоруської народності проявлялася у єдності матеріальної та духовної культури, у спільності мови, а також знайшла своє відображення у давньоруській літературі та мистецтві. Це, на думку В. Довженка, «відбивало об'єктивний процес консолідації древньоруської народності, який не припинявся аж до часів татарської навали, незважаючи на посилення політичної відокремленості феодалних князівств» [3, с. 41].

Період XI – XIII ст. в історії Київської Русі науковець характеризує як вищий етап суспільного розвитку порівняно з попередніми періодами і додає, що взаємозв'язки між давньоруським населенням різних районів у цей період теж були більш тривалими і міцними, ніж у попередніх періодах. Саме через те, що послідовне об'єднання давньоруського

населення знаходилося в прямій залежності від економічного, культурного і соціального розвитку Давньої Русі і є таким прогресивним та поступальним процесом, як і економічний та культурний розвиток Давньої Русі, в XI – XIII ст. відбувалася подальша консолідація давньоруської народності [3, с. 43].

В. Довженок вважає помилковими погляди деяких радянських вчених, які пояснюють розпад давньоруської народності і утворення на її основі трьох східнослов'янських народів явищами феодальної роздробленості. Державна роздробленість, на його думку, не визначила державного розпаду давньоруської народності, протягом всього періоду існування Київської держави і до часів татарської навали відбувався процес не диференціації, а консолідації давньоруської народності [3, с. 43–44].

Негативне значення татарської навали науковець вбачає у тому, що «вона роз'єднала сили опору руського народу [...] і цим сприяла завоюванню руських земель татарами», та зауважує, що ця страшна навала не тільки підірвала економічний розвиток Київської Русі, а й порушила єдність давньоруського народу і призвела до відособлення окремих частин давньоруської народності і утворення трьох східнослов'янських народів [3, с. 45].

Таким чином, згідно з поглядами В. Довженка, українська народність виникла не раніше ніж у XIV ст., а до того існувала єдина давньоруська народність, яка утворилася в VI – VII ст. і проіснувала до XIII ст. На думку вченого, причини розпаду давньоруської народності слід шукати в історичній ситуації XIII – XIV ст., коли були порушені зв'язки між руськими землями, давньоруський

народ було роз'єднано і поділено між іншими державами.

Свої погляди на етногенез українського народу виклав К. Гуслистий у статті «Утворення української народності» (1960) [2]. На початку статті він дає визначення поняття «народність». Зокрема, «під народністю радянські історики та етнографи розуміють етнічну спільність перших класових формацій – рабовласницької та феодальної» [2, с. 39]. Водночас, згідно з К. Гуслистим, «народність йде за родом і племенем – категоріями первіснообщинного суспільства і передуює буржуазній нації, що формується в зв'язку з зародженням і розвитком капіталістичних відносин» [2, с. 39].

Аналізуючи погляди радянських вчених щодо давньоруської народності, які вважали, що вона склалася в ранньофеодальну епоху «на основі злиття слов'янських племен, які були споконвічними жителями Східної Європи», дослідник стверджує, що східні слов'яни напередодні утворення Київської Русі поділялися на ряд племен і усі ці племена виступають у «Повісті минулих літ» під спільною назвою «Русь» [2, с. 40]. Отже, термін «Русь» місцевого давнього походження і спочатку закріпився за південною частиною східних слов'ян, що заселяли Середнє Придніпров'я, а згодом ця назва поширилася на всі східнослов'янські племена.

На думку К. Гуслистого, «... з розкладом первіснообщинного ладу і розвитком класового суспільства східнослов'янські племена протягом VI – IX ст. злилися в єдину східнослов'янську, древньоруську народність», а найважливішою областю формування цієї народності було Середнє Подніпров'я, а також землі на схід від Дніпра по Сейму та Десні [2, с. 40].

З утворенням Київської держави вчений пов'язує консолідацію у IX – XI ст. усіх східнослов'янських земель від Карпат до Волги, коли «давньоруська народність асимілювала частину тюркських степових племен Причорномор'я (печенігів, половців та ін.), угро-фінських племен Поволжя і Півночі та племен балтійських мов (наприклад, голядь, частину ятвягів)» [2, с. 40].

Вчений вважає, що в IX ст. давньоруська народність вже була сформована і протягом X – XI – поч. XII ст. продовжує консолідуватись і розвиватись, тож можна стверджувати, ці століття були періодом її розквіту [2, с. 42]. Подальший розвиток феодалізму призводить до зміни старого племінного поділу давньоруської народності на поділ територіальний – на окремі феодальні землі з їх територіальними діалектами, що утворилися з племінних діалектів. Таким чином, на його думку, спільність державного і політичного життя, спільність мови, культури та спільність боротьби проти зовнішніх ворогів (Візантії, печенігів, половців та ін.) сприяла розвитку у населення різних частин Давньоруської держави свідомості єдності Руської землі, єдності давньоруської народності. Проте, підкреслює К. Гуслистий, єдина давньоруська народність не стала стійкою етнічною спільністю. Це зумовлено перш за все тим, що економічні зв'язки між окремими землями, що входили до складу Київської держави, були дуже слабкими (переважало натуральне господарство), а мовні, культурні та етнографічно-побутові особливості племен в надрах давньоруської народності не встигли стертися [2, с. 43].

Дослідник охарактеризував період феодальної роздробленості

Давньоруської держави (XI – друга половина XII ст.) і прийшов до висновку, що «дальший суспільно-економічний і культурний розвиток і нові політичні умови, в яких опинилися різні давньоруські землі в період феодального роздроблення (XII – XIII ст.), визначили процес відособлення окремих частин давньоруської народності і складання передумов для формування на її основі трьох братніх східнослов'янських народностей – росіян, українців та білорусів» [3, с. 43]. Також він називає обставини, які призвели до захоплення східнослов'янських земель іноземними державами та посилили роз'єднаність населення. Насамперед це татаро-монгольська навала першої половини XIII ст., наслідком якої стало руйнування давньоруських земель та відрив південно-західних земель і Західної Русі від Північно-Східної [2, с. 43].

Вчений підкреслював, що роздроблення Києво-Руської держави на ряд окремих феодальних князівств сприяло поглибленню місцевих культурно-побутових особливостей, проте, незважаючи на зростання феодальної роздробленості та утворення у зв'язку з цим нових економічних, політичних і культурних центрів, «східне слов'янство і в період феодальної роздробленості становило ще в основному єдину давньоруську народність, хоч саме на кінець цього періоду в розвитку окремих частин Русі склалися місцеві господарські, етнографічно-побутові, культурні і мовні особливості, які лягли в основу формування трьох споріднених східнослов'янських народностей» [2, с. 44].

На думку К. Гуслистого, саме загарбання після татаро-монгольської навали українських земель Литовським князівством та Польським королівством

сприяло етнічному відособленню населення України і Білорусії від Північно-Східної Русі [3, с. 45]. Загалом процес складання української народності найінтенсивніше відбувався в XIV – XV ст. і приблизно з цього часу «українська народність [...] поряд з російською і білоруською вже виступає як окрема етнічна спільність» [2, с. 45].

Отже, на думку дослідника, «українська народність утворилася шляхом злиття і змішування в основному слов'янського населення відособлених південно-західних давньоруських земель», хоча в процесі формування української народності «з нею зливалися і змішувалися також елементи польські, литовські, молдавські, тюркські та ін.» [2, с. 45].

Таким чином, згідно з поглядами К. Гуслистого, український етнос остаточно сформувався у XIV – XV ст. на основі слов'янського населення південно-західних давньоруських земель, а до того у IX – XIII ст. існувала єдина давньоруська народність. Вчений переконаний, що, сформувавшись в основному приблизно в XIV – XV ст., українська народність у XVI – XVII ст. продовжує розвиватись і консолідуватись, а визвольна боротьба українського народу, яка розгорнулася в середині XVII ст., стала початком перетворення української народності в націю.

Свій погляд на процес формування, розвитку та розпаду давньоруської народності подає М. Котляр у книзі «Історичне минуле українського народу та зарубіжні фальсифікатори» (1974) [20]. Зокрема, він зазначає, що сучасна радянська наука початок формування давньоруської народності відносить до VI – IX ст. У цей час відбулося «відособлення

східних слов'ян (предків російського, українського і білоруського народів) від слов'ян західних (предків чехів, поляків та ін.) і південних (предків болгар, сербів, хорватів тощо)» [20, с. 32]. Вчений стверджує, що після відособлення східних слов'ян від західних і північних «окремі племінні союзи, а також населення різних областей і земель східних слов'ян у VI – IX ст. зливалися в давньоруську народність, яка поступово об'єднала весь східнослов'янський світ», так «утворилася історична спільність людей, зв'язаних між собою відносною єдністю території, мови, культури, економіки» [20, с. 32]. М. Котляр уточнює, що радянські вчені Б. Рибаків, М. Тихомиров та А. Насонов основною територією давньоруської народності називали Середнє Подніпров'я. Ця територія мала вигляд своєрідного трикутника, вершинами якого були Київ, Чернігів, Переяслав, і назву «Руська земля». Згідно з літописами XI–XII ст., давньоруська народність тоді населяла також території нинішньої Білорусії та північно-західних областей Росії, зокрема Новгородської й Псковської. Власне, на думку М. Котляра, давньоруській народності, швидше за все, передували етнічні утворення, які «вже не були племенами, ні племінними союзами в буквальному розумінні цього слова, але ще не склалися в народності (наприклад, поляни, кривичі, полочани)» [20, с. 32].

Однією із головних ознак давньоруської народності науковець називає мову, що відповідало поглядам радянських лінгвістів, які вважали, що «у VII – IX ст. племінні мови східних слов'ян поступово зливалися, утворюючи мову давньоруської народності, про наявність якої вже свідчать пам'ятки писемності

X – XI ст.» [20, с. 33]. Також, на його думку, утворенню давньоруської народності сприяла єдність політичного і державного життя. А утворення Давньоруської держави «сприяло спільності культури і релігії, появі та утвердженню серед її людності понять національної єдності Русі та давньоруського народу» [20, с. 34].

Отже, дослідник переконаний, що давньоруська народність остаточно сформувалась у IX ст. на межі первіснообщинного і феодального ладу, в епоху раннього феодалізму і була «спільним етнічним предком трьох східнослов'янських народностей: російської, української та білоруської», а названі народності утворилися протягом кінця XII – XV ст. в період розвинутого феодалізму [20, с. 32].

В цілому, підсумовує М. Котляр, «дослідження, проведені на основі всебічного аналізу і вивчення комплексу джерел, неспростовно свідчать про те, що Київська держава IX – XII ст. була населена давньоруською народністю, на етнічній основі якої під впливом поглиблення процесів феодалізації утворилися російська, українська та білоруська народності» [20, с. 38].

Отже, згідно з концепцією М. Котляра, складання давньоруської народності відбувалося в чотири етапи:

Перший етап – формування давньоруської народності (VI – VIII ст.) – супроводжувався складанням єдиного державного об'єднання, про яке згадується в західноєвропейських хроніках і східних джерелах VIII – IX ст.

Другий етап – консолідація давньоруської народності (IX ст.). Утворення Києворуської держави активно сприяло процесам консолідації давньоруської народності.

Третій етап – розвиток давньоруської народності (IX – XII ст.). У цей період завершилося об'єднання всіх східнослов'янських земель навколо основного ядра з центром у Києві.

Четвертий етап – кінець XII – XV ст. – поступовий розпад давньоруської народності й утворення трьох східнослов'янських народностей: російської, білоруської і української.

Таким чином, згідно з поглядами М. Котляра, давньоруська народність сформувалась протягом VI – VIII ст., у IX столітті проходив процес її консолідації, у IX – XII століттях вона досягла найбільшого розвитку, а в кінці XII – XV ст. відбувається поступовий розпад давньоруської народності й утворення на її основі трьох східнослов'янських народностей: російської, білоруської і української. На думку вченого, для давньоруської народності в IX – XII ст. була характерна спільність території, певна спільність господарського життя, а також певна спільність матеріальної й духовної культури, яка проявлялась у побуті, народних традиціях, архітектурі, мистецтві, усній народній творчості.

Питання походження українців та основні етапи їхньої етнічної історії висвітлені у праці С. Макарчука «Український етнос (Історичний розвиток)» (1990) [21]. Науковець аналізує такі поняття, як народ, етнос, нація; осмислює виділення українського етносу з-поміж інших народів; історичні етапи розвитку українського народу у XII – XVII ст.; Руїну другої половини XVII ст.; нищення національної державності українського народу та історичні етнопоніми й етнопоніми українців. С. Макарчук дотримується концепції пізньосередньовічного походження українського народу,

погоджуючись з панівною на той час точкою зору, що у добу Київської Русі існував лише один давньоруський народ [21, с. 9].

На думку вченого, зовсім недостатньо підстав для гіпотези про існування окремого південноруського народу в X – XII ст. Навпаки, були присутні такі визначальні загальноруські етноконсолідуючі ознаки, як: по-перше, загальноруська етнічна і національно-державна свідомість, що яскраво проявляються в писемних пам'ятках тієї доби («Слово о полку Ігоревім», «Слово о погибелі Руської землі», «Повість временних літ», «Слово о законі і благодаті» Іларіона тощо); по-друге, для всієї давньоруської держави сувереном залишався родинно-єдиний клас вищих феодалів, що виводив своє походження з династії Рюриковичів і не поділяв себе етнічно; по-третє, від часу прийняття християнства на території всієї Русі поширилася в основі своїй єдина літературна мова, яка згодом розділилася на церковнослов'янську і давньоруську мови світського вжитку; по-четверте, археологічні літературні пам'ятки розкривають високий ступінь єдності матеріальної культури всіх руських земель, особливо тих її компонентів, якими послуговувалися панівні класи і військова дружина (одяг, зброя, тактика ведення воєнних дій, містобудування тощо); по-п'яте, державна єдність Київської Русі у X – на початку XII ст.; по-шосте, християнська релігія [21, с. 10–11].

Водночас С. Макарчук наголошує, що все-таки витoki сучасного українського народу з його регіональною щодо всіх руських земель етнічною свідомістю та мовною системою і традиційною культурою варто шукати у часи Київської Русі [21, с. 10–11].

Отже, на думку С. Макарчука, у часи Київської Русі існував цілісний давньоруський народ, а його єдність базувалася на таких елементах: загальноруська етнічна і національно-державна свідомість; спільність давньоруської еліти; єдина давньоруська літературна мова; єдність матеріальної культури панівних класів; державна і релігійна єдність Київської Русі. Лише після занепаду Києворуської держави і дезінтеграції давньоруської народності у XII – XVII ст. відбувається зародження і формування українського народу.

Свою періодизацію формування української народності подає Г. Сергієнко у книзі «Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії» (1990) [22]. Так, за визначенням автора, перший період історії української народності охоплює від XII до середини XVII ст. та умовно може бути поділений на три етапи: перший етап (XII – XIII ст.) – зародження первісних ознак української народності; другий етап (XIV – XV ст.) – формування складових елементів (ознак) української народності; третій етап (XVI – перша половина XVII ст.) – етап подальшої консолідації української народності [22, с. 40].

Характеризуючи весь перший період (XII – середина XVII ст.), дослідник зауважує, що «у цей період на Україні складалася феодальна суспільно-економічна формація, формувалася мова, визначилася територія розселення і постійного проживання українців, розвивалася етнічна самосвідомість української народності, наростали визвольний рух проти панування іноземних феодалів, прагнення до створення власної державності» [22, с. 40].

На першому етапі (XII – XIII ст.) першого періоду в надрах давньоруської народності зароджуються первісні ознаки української народності: територія розселення, мова, культурно-економічні особливості, етнічна назва, громадський побут і звичаї. Г. Сергієнко зазначає, що «у період феодальної роздробленості Давньоруської держави історично склалися Київська, Переяславська, Чернігово-Сіверська, Подільська, Волинська й Галицька землі, а також Північна Буковина і Закарпаття» [22, с. 40]. Ці землі стали етнічною основою формування української народності, а Середнє Подніпров'я, яке включало землі Київщини, Переяславщини і Чернігівщини, центром якого був Київ, і стало історичним осередком формування української народності. У цей час виникає етнічна назва «Україна», яка згодом стає власною назвою усіх південноруських земель, активно формується розмовна мова української народності [22, с. 41]. Отже, констатує вчений, «... на першому етапі історії української народності лише зароджувалися її первісні ознаки в надрах давньоруської народності; цей процес тривав близько двох століть» [22, с. 42].

За Г. Сергієнком, на другому етапі (XIV – XV ст.) відбувалося формування складових ознак української народності на основі народності давньоруської. У цей період «російська, українська та білоруська народності в ході подолання феодальної роздробленості й боротьби за визволення від іноземних загарбників склалися на порівняно вищому рівні економічного і етносоціального розвитку як стійкі етнічні спільності» [22, с. 42].

Третій етап історії української народності (XVI – перша половина

XVII ст.) дослідник пов'язував з процесами подальшої консолідації української народності. Цей етап «завершився її визволенням від іноземних загарбників і проголошенням об'єднання України з Росією» [22, с. 47].

Отже, констатує Г. Сергієнко, за перший період історії української народності відбулися події, які мали вирішальний вплив на її етносоціальний розвиток, а саме: «... в умовах іноземного панування сформувалися основні риси (ознаки) української народності як етносоціальної спільності, притаманної феодальній суспільно-економічній формації: визначилася територія України і утвердилася її самоназва «Україна»; склалася українська розмовна мова на основі територіальних діалектів і давньої руської мови; економічні зв'язки певною мірою згуртували основні українські землі, що почали складатися ще в епоху Київської Русі; на основі давньоруських надбань і традицій визріли своєрідні риси української етнічної культури, побуту і звичаїв; виникла українська державність у формі козацької республіки» [22, с. 47].

Таким чином, за Г. Сергієнком, первісні ознаки української народності зародилися у XII – XIII ст., а вже у XIV – XV ст. здійснюється формування етновизначальних ознак української народності і вона стає стійкою етнічною спільнотою, а протягом XVI – першої половини XVII ст. відбувається подальша консолідація українців. Вчений переконаний, що лише розпад давньоруської народності активно посприяв зародженню, формуванню та консолідації у XII – XVII ст. українського народу.

Відомий археолог П. Толочко у книзі «Давньоруська народність: нариси

соціально-економічної та етнополітичної історії» (1990) у розділі «Давньоруська народність – спільна етнічна основа російського, українського та білоруського народів», зокрема, пише, що, «говорячи про географію розселень східнослов'янських племен напередодні утворення давньоруської держави, слід пам'ятати, що йдеться не про маленькі племінні угруповання, а про союзи племен, а може, й більш значні етнічні спільності» [25, с. 57].

П. Толочко посилається на результати археологічних розкопок, які показали, що в VI – VIII ст. за загальною близькістю матеріальної культури східнослов'янських племен помітно виступають регіональні особливості. Водночас етнографічні особливості більш чітко вирізняються у межах великих регіонів, які охоплюють територію розселення кількох літописних племен, що зумовлено різними географічними умовами, а також сусідством іноетнічного населення. Учений наголошував, що на півдні та на південному заході групи близьких племен становили поляни, сіверяни (чернігівські), древліани, дреговичі, іншу групу – уличі, дуліби, волиняни, тиверці, білі хорвати [25, с. 57–58].

Наприкінці IX – на початку X ст. завершився процес формування Київської Русі, яка виникла в результаті тривалої економічної, політичної і культурної консолідації східних слов'ян, що, на думку науковця, проходила в умовах складної зовнішньополітичної ситуації, яка то прискорювала етноконсолідаційні процеси, то гальмувала їх. У цей час продовжувалося переселення народів, і численні орди кочовиків періодично нападали на землі східних слов'ян [25, с. 63].

Посилаючись на літописні свідчення про східнослов'янські племена IX – X ст., вчений зауважував, що вони вказують на важливі етнічні зміни, що відбулися у цей час в середовищі східного слов'янства одночасно з процесами політичної консолідації, а поширена на літописні племена назва «Русь» вказує на існування у кінці IX – на початку X ст. єдиної давньоруської народності [25, с. 63]. Щодо висловів «Руські гради», «ми від роду руського» і т. п., що містяться у цей час у договорах Русі з греками (907–911 рр.), то вони свідчать про почуття єдності усіх східних слов'ян. Інтеграційні процеси проходили шляхом підсилення мовної спільності – діалекти зливалися у мову єдиної народності, що була зрозуміла населенню усієї Київської держави. Також вчений підкреслює, що саме в цей час (IX – XI ст.) активно розвивалася давньоруська літературна мова. Поряд з мовою активно складалася і територіальна спільність давньоруської народності. Консолідація давньоруської народності стимулювалася також спільністю економічного розвитку Київської Русі, введенням християнства на Русі. Одним із головних досягнень етнічного розвитку східних слов'ян у IX – XI ст. було становлення спільної руської свідомості, що помітно у літературних та писемних пам'ятках Київської Русі [25, с. 63].

В цілому, констатує вчений, «... у IX – XI ст. на основі півтора десятка східнослов'янських племінних об'єднань склалася єдина давньоруська народність, головною умовою консолідації якої було створення єдиної держави Київської Русі» [25, с. 64]. Водночас аналіз етнічного розвитку Русі XII – XIII ст. показує, що саме давньоруська народність була одним із елементів єдності давньоруських

земель у XII – XIII ст. і являла собою «настільки монолітне етнічне утворення, що навіть в умовах іноземного панування, спершу монголо-татарських ханів, а потім литовських князів, польських і угорських королів, – в різних частинах колишньої території Давньої Русі зберігалось багато спільного у мові, культурі, побуті, звичаях, традиціях» [25, с. 71].

Отже, згідно з поглядами П. Толочка, у IX – XI ст. на основі східнослов'янських племінних об'єднань склалася єдина давньоруська народність, яка у XII – XIII ст. являла собою монолітне етнічне утворення, а її розпад на російську, українську та білоруську народності відбувся не раніше ніж у XIV ст. Вчений наголошує на визначній ролі для Центрально-Східної Європи загалом і східних слов'ян зокрема давньоруської народності, яка згодом стала спільною етнічною основою російського, українського та білоруського народів.

Таким чином, проведений історіографічний аналіз концепцій пізньосередньовічного походження українського народу засвідчує, що згідно з офіційною версією радянської історичної науки український народ виникає не раніше ніж у XIV – XV ст. А до цього часу існувала давньоруська народність – спільний предок українського, білоруського та російського народів. На думку В. Довженка, саме монголо-татарська навала порушила єдність давньоруського народу і призвела до відособлення окремих частин давньоруської народності та утворення трьох східнослов'янських народів. За К. Гуслистим, єдина древньоруська народність не стала стійкою етнічною спільністю, тому в період феодального роздроблення (XII – XIII ст.) з'являються передумови для формування трьох

східнослов'янських народностей – російян, українців та білорусів, що виникають на основі давньоруської народності у XIV – XV ст. М. Котляр стверджує, що російська, українська та білоруська народності утворилися протягом кінця XII – XV ст. Г. Сергієнко подає періодизацію формування української народності, згідно з якою перший період історії української народності охоплює від XII до середини XVII ст. та умовно може бути поділений на три етапи. За П. Толочком, давньоруська народність у XII – XIII ст. являла собою монолітне етнічне утворення, а її розпад на російську, українську та білоруську народності відбувся не раніше ніж у XIV ст.

Проблема походження українського народу перебувала, перебуває і перебуватиме у фокусі зацікавлень наукової, освітянської та громадської спільнот. Багато дослідників, як професійних, так і аматорів, зосереджують свої зусилля на її вирішенні. Наразі існує велика кількість концепцій українського етногенезу, що породжує дискусію з метою наближення до історичної істини. Тому маємо надію, що наше дослідження допоможе привернути увагу до цієї важливої наукової проблематики та посприє українцям у пошуках власних першоджерел.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран В. Д. Україна крізь віки: в 15 т. Т. 3: Давні слов'яни / Володимир Данилович Баран [під ред. В. А. Смолія]. – К.: Альтернативи, 1998. – 335 с.
2. Гуслистий К. Утворення української народності / Кость Гуслистий // Народна творчість та етнографія. – 1960. – Кн. 1. – С. 39–49.
3. Довженок В. Й. Древньоруська народність і спільність походження російського, українського і білоруського народів /

- В. Й. Довженок // Вісник Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. – 1954. – № 5 (210). – С. 33–45.
4. Залізник Л. Л. Де, як і коли виникла давньоруська народність / Л. Л. Залізник // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 2–15.
5. Залізник Л. Л. Древнерусская чи давньоукраїнська народність / Л. Л. Залізник // Магістеріум. Археологічні студії. – К., 2009. – С. 70–75.
6. Залізник Л. Л. Походження українського народу / Залізник Леонід Львович. – К.: Бібліотека українця, 1996. – 80 с.
7. Залізник Л. Л. Походження українців в лещатах імперських міфів / Л. Л. Залізник // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип. 20. – 2005. – С. 94–100.
8. Залізник Л. Л. Походження українців очима науковців, політиків та фантастів / Л. Л. Залізник // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XV. – С. 223–241.
9. Залізник Л. Л. Чи скресла крига давньоруської народності над Київською Руссю? / Л. Л. Залізник // Магістеріум. Археологічні студії. – Вип. 11. – К., 2003. – С. 82–94.
10. Залізник Л. Походження українців: між наукою та ідеологією: популярне видання / Леонід Залізник. – К.: Темпора, 2008. – 104 с.
11. Залізник Л. Про давньоруську народність та її прибічників в Україні / Леонід Залізник // Українознавчий альманах. – Випуск 2. – К., 2010. – С. 93–97.
12. Залізник Л. Стародавня історія України / Л. Залізник. – К.: Темпора, 2012. – 542 с.
13. Залізник Л. Україна: витоки і пращурі / Леонід Залізник // Наука і суспільство. – 1996. – № 3–4. – С. 33–40.
14. Залізник Л. Україногенеза в тумані міфології / Леонід Залізник // Новітні міфи та фальшивки про походження українців: збірник статей. – К., 2008. – С. 33–49.
15. Залізник Л. Українці: витоки та історичні долі / Леонід Залізник. – Київ: Темпора, 2011. – 424 с.
16. Залізник Л. Л. Давньоруська народність: імперський міф чи історична реальність / Л. Л. Залізник // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 2–14.
17. Залізник Л. Л. Якщо росіяни лехити, то чи була давньоруська народність? / Л. Л. Залізник // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – К., 2000. – Т. 18. – С. 53–60.
18. Ісаєвич Я. Д. Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Я. Д. Ісаєвич. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 336 с.
19. Ісаєвич Я. Походження українців: історіографічні схеми і політика / Ярослав Ісаєвич // Матеріали до української етнології. – Вип. 1(4). – К., 1995. – С. 103–114.
20. Котляр М. Ф. Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори / Котляр Микола Федорович. – К.: Політвидав України, 1974. – 80 с.
21. Макарчук С. А., Турій О. Ю. Український етнос (Історичний розвиток) / С. А. Макарчук, О. Ю. Турій. – Львів: ЛДУ, 1990. – 52 с.
22. Сергієнко Г. Я. Періодизація формування давньоруської народності / Г. Я. Сергієнко // Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії (В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. А. Сергієнко та ін.). Редакційна колегія: Ю. Ю. Кондуфор та ін. Ін-т історії. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 40–47.
23. Смолій В. А. Історіографія проблеми формування української народності. Радянська історіографія / В. А. Смолій // Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії (В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. А. Сергієнко та ін.). Редакційна колегія: Ю. Ю. Кондуфор та ін. Ін-т історії. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 13–20.
24. Толочко П. П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории / Петр Петрович Толочко. – К.: Наукова думка, 1987. – 248 с.
25. Толочко П. П. Давньоруська народність – спільна етнічна основа російського, українського та білоруського народів // Українська народність: нариси

соціально-економічної та етнополітичної історії (В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. А. Сергієнко та ін.). Редакційна колегія: Ю. Ю. Кондуфор та ін. Ін-т історії. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 57–71.

26. Українська народність: нариси соціально-економічної та етнополітичної історії (В. Й. Борисенко, В. А. Смолій, Г. А. Сергієнко та ін.). Редакційна колегія: Ю. Ю. Кондуфор та ін. Ін-т історії. – К.: Наук. думка, 1990. – 560 с.

27. Юсова Н. «Давньоруська народність»: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940-х рр.): монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. / Наталя Миколаївна Юсова. – К.: ВД «Стилос», 2006. – 620 с.

REFERENCES

1. BARAN, V., SMOLII, V., ed. (1998). *Ancient Slavs*, Vol. 3 of *Ukraine through Ages: in 15 Volumes*. Kyiv: Alternatyvy, 335 p. [in Ukr.]
2. HUSLYSTYI, K. (1960). Formation of Ukrainian Nationality. *Narodna tvorchoist ta etnohrafiiia* (Folk Creativity and Ethnography). Vol. 1. pp. 39–49. [in Ukr.]
3. DOVZHENOK, V. (1954). Old Russian Nation and the Common Origin of the Russian, Ukrainian, and Belarusian Peoples. *Visnyk Akademii nauk Ukrainkoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky* (Bulletin of the USSR Academy of Sciences), 5 (210), pp. 33–45. [in Ukr.]
4. ZALIZNIAK, L. (1998). Where, How, and When the Old Russian Nation Arose. *Pamiat stolit* (Memory of the Centuries), (6), pp. 2–15. [in Ukr.]
5. ZALIZNIAK, L. (2009). Old Russian or Old Ukrainian Nationality. *Mahisterium. Arkheolohichni studii* (Mahisterium. Archaeological Studies). Kyiv, pp. 70–75. [in Ukr.]
6. ZALIZNIAK, L. (1996). *Origin of the Ukrainian People*. Kyiv: Biblioteka ukrainsia, 80 p. [in Ukr.]
7. ZALIZNIAK, L. (2005). Origin of Ukrainians in the Fetters of Imperial Myths. *Mahisterium. Arkheolohichni studii*.

(Mahisterium. Archaeological Studies). Vol. 20, pp. 94–100. [in Ukr.]

8. ZALIZNIAK, L. (2007). Origin of Ukrainians as Viewed by Scientists, Politicians and Science Fiction Writers. *Zbirnyk naukovykh prats NDIU* (Collected Scientific Works of RIUS). Vol. 15, pp. 223–241. [in Ukr.]

9. ZALIZNIAK, L. (2003). Has the Ice of Old Russian Nation Ebbed from Kievan Rus? *Mahisterium. Arkheolohichni studii*. (Mahisterium. Archaeological Studies). Vol. 11. Kyiv, pp. 82–94. [in Ukr.]

10. ZALIZNIAK, L. (2008). *Origin of Ukrainians: Between Science and Ideology. Popular Edition*. Kyiv: Tempora, 104 p. [in Ukr.]

11. ZALIZNIAK, L. (2010). About the Old Russian Nation and Its Supporters in Ukraine. *Ukrainoznavchyi almanakh* (Ukrainian Studies Almanach). Vol. 2. Kyiv, pp. 93–97. [in Ukr.]

12. ZALIZNIAK, L. (2012). *Ancient History of Ukraine*. Kyiv: Tempora, 542 p. [in Ukr.]

13. ZALIZNIAK, L. (1996) Ukraine: Origins and Ancestors. *Nauka i suspilstvo* (Science and Society), (3–4), pp. 33–40. [in Ukr.]

14. ZALIZNIAK, L. (2008) Ukraine: Origins and Ancestors. *Novitni mify ta falshyvky pro pokhodzhennia ukrainsiv: zbirnyk statei* (New Myths and Fabrications about the Origin of Ukrainians: Collected Articles). Kyiv, pp. 33–49. [in Ukr.]

15. ZALIZNIAK, L. (2011). *Ukrainians: Origins and Historical Destiny*. Kyiv: Tempora, 424 p. [in Ukr.]

16. ZALIZNIAK, L. (1996). Old Russian Ethnos: An Imperial Myth or Historical Reality? *Pamiat stolit* (Memory of the Centuries), (2), pp. 2–14. [in Ukr.]

17. ZALIZNIAK, L. (2000). If Russians Were Lekhites, Was There the Old Russian Nation? *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylanska akademiiia"* (Scientific Proceedings of the National University "Kyiv-Mohyla Academy"), Vol. 18. Kyiv, pp. 53–60. [in Ukr.]

18. ISAIIVYCH, Ya. (1996). *Old and New Ukraine: People, Religion, Culture*. Lviv: I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of NAS of Ukraine, 336 p. [in Ukr.]

19. ISAIYEVYCH, Ya. (1995). Origin of Ukrainians: Historiographical Schemes and Politics. *Materialy do ukrainskoi etnologii* (Materials to Ukrainian Ethnology), Vol. 1(4). Kyiv, pp. 103–114. [in Ukr.]
20. KOTLIAR, M. (1974). *Historical Past of the Ukrainian People and Foreign Falsifiers*. Kyiv: Polityvydav Ukrainy, 80 p. [in Ukr.]
21. MAKARCHUK, S., TURII, O. (1990). *Ukrainian Ethnos (Historical Development)*. Lviv: Lviv State University of Life Safety, 52 p. [in Ukr.]
22. SERHIIENKO, H. (1990). Stages of the Old Russian Nation Formation. In: V. BORYSENKO, V. SMOLII, H. SERHIIENKO, et. al., *Ukrainian Nation: Essays on Socioeconomic and Ethnopolitical History*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 40–47. [in Ukr.]
23. SMOLII, V. (1990). Formation of Ukrainian Nationality: Historiography of the Problem. *Soviet Historiography*. In: V. BORYSENKO, V. SMOLII, H. SERHIIENKO, et. al., *Ukrainian Nation: Essays on Socioeconomic and Ethnopolitical History*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 13–20. [in Ukr.]
24. TOLOCHKO, P. (1987). *Ancient Rus. Essays on Sociopolitical History*. Kyiv: Naukova dumka, 248 p. [in Rus.]
25. TOLOCHKO, P. (1990). Old Russian Nation as a Common Ethnic Basis of Russian, Ukrainian, and Belarusian Peoples. In: V. BORYSENKO, V. SMOLII, H. SERHIIENKO, et. al., *Ukrainian Nation: Essays on Socioeconomic and Ethnopolitical History*. Kyiv: Naukova dumka, pp. 57–71. [in Ukr.]
26. BORYSENKO, V., SMOLII, V., SERHIIENKO, H. (1990). *Ukrainian Nation: Essays on Socioeconomic and Ethnopolitical History*. Kyiv: Naukova dumka, 560 p. [in Ukr.]
27. YUSOVA, N. (2006). “Old Russian Nation”: *The Emergence and Development of the Concept in Soviet Historical Science (1930s – first half of the 1940s): A Monograph*, 2nd ed., revised and updated. Kyiv: Stylos, 620 p. [in Ukr.]

O. Shakurova

Ethnogenetic Concepts of Ukrainian Soviet Researchers (1950s–1991)

Abstract

This article analyzes the ethnogenetic concept of Ukrainian Soviet researchers. The analysis of these concepts allows seeing the formation of ideological conceptual settings of the Soviet era scientists and following the development of the views of a certain part of modern Ukrainian, Belarusian, and Russian scholars on the problem of the origin of Ukrainians. The current political situation in Ukraine and the world requires an unprecedentedly thorough scientific analysis of Soviet scientific concepts to oppose them with a scientifically grounded and verified by factual material version of ethnogeny of Ukrainians. The article observes that according to the official version of Soviet historical science, Ukrainian nation had not emerged before the 14th–15th centuries, being preceded by the Old Russian nation – a common ancestor of Ukrainian, Belarusian, and Russian peoples. According to V. Dovzhenok, it was Mongol invasion that violated the unity of Old Russian people and led to their fractional disintegration and further formation of three East Slavic nations. According to K. Huslysty, the unified Old Russian nation did not become a stable ethnic community; thus, the period of feudal fragmentation (12th–13th c.) created prerequisites for the formation of three Eastern nationalities – Russians, Ukrainians, and Belarusians – arising from ancient peoples in the 14th–15th centuries. M. Kotliar states that Russian, Ukrainian, and Belarusian peoples formed during the late 12th–15th centuries. H. Serhiienko provides such periods of Ukrainian nation formation according to which the first period of the Ukrainian nationality history lasts from the twelfth to the middle of the seventeenth century and can be tentatively divided into three stages. For P. Tolochko, in the 12th–13th centuries the Old Russian nation was a monolithic ethnic formation, its disintegration into Russian, Ukrainian, and Belarusian peoples not happening until the fourteenth century.